

TRASA I. GNIEZNO

GNIEZNO

Miasto powiatowe, liczące ponad 70 tys. mieszkańców. Gniezno to jeden z najstarszych ośrodków kształtowania Państwa Polskiego, siedziba pierwszej metropolii kościelnej i miejsce koronacji pięciu polskich królów. Miejscowość położona na siedmiu wzgórzach stanowiła przez wieki „kościelną stolicę Polski” – siedzibę prymasa. Tutaj znajdują się relikwie pierwszego polskiego świętego – biskupa Wojciecha, do których w 1000 r. pielgrzymował cesarz Otton III. Odbyty wówczas słynny Zjazd Gnieźnieński stanowił symboliczne potwierdzenie przyjęcia Polski do chrześcijańskiej Europy.

Pierwsze ślady pobytu człowieka na tym terenie sięgają 10 000 lat p.n.e. Prawdopodobnie już w VIII w. Gniezno stało się miejscem ponadregionalnego kultu pogańskiego. Jedną z hipotez zakłada, że już w IX w. mogła powstać tutaj pierwsza świątynia chrześcijańska wzniesiona przez mnichów z Irlandii.

Zgodnie z legendą miasto powstało w miejscu, w którym wędrujący przez ogromne puszcze trzech słowiańscy bracia: Lech, Czech i Rus napotkali ogromny dąb, a na nim gniazdo białego orła, który odtąd stał się zarówno symbolem założonej tutaj osady, jak również państwa Polan. W 1000 r. przybył do Gniezna, z pielgrzymką do grobu św. Wojciecha, cesarz niemiecki Otton III. Wówczas to Gniezno ustanowione zostało siedzibą pierwszej polskiej metropolii kościelnej, z podległymi nowo utworzonymi biskupstwami w Krakowie, Wrocławiu i Kołobrzegu. W 1025 r. miała tu miejsce pierwsza koronacja królewska władcy Polski Bolesława I Chrobrego. Kryzys monarchii piastowskiej i będące sprzeciwem wobec nowych, chrześcijańskich porządków powstanie ludowe, osłabiły kraj, a najazd czeskiego księcia Brzetysława doprowadził do zniszczenia grodu i całego regionu. Konsekwencją tej sytuacji było przeniesienie ośrodka władzy do Krakowa. Gniezno pozostało jednak stolicą metropolii kościelnej, a od soboru w Konstancji (1414 – 18) także siedzibą prymasów. Miasto lokowano już w 1239 r., a więc wcześniej niż np. Poznań i Kraków. Zniszczone w 1331 r. przez Krzyżaków już pod koniec XIV w. odzyskało dawne znaczenie, stając się ważnym ośrodkiem

handlu i usług, ale także i kultury. To tutaj archidiakon Janko z Czarnkowa napisał w koń. XIV w. swoją Kronikę Polski. W 1768 r. Gniezno stało się stolicą województwa, którą było do r. 1793, kiedy w wyniku II rozbioru Polski znalazło się pod panowaniem pruskim. W okresie zaborów ważny ośrodek walki o polskość.

Historyczne centrum Gniezna obejmuje Wzgórze Lecha, zwane także Górą Królewską z katedrą i Wzgórze Panieńskie, na którym lokowane zostało miasto. W jego panoramie dominuje gotycka bryła **katedry p.w. Wniebowzięcia NMP**. We wzniesionej w końcu X w. budowli w 997 r. pochowana została żona Mieszka I, Dobrawa (Dąbrówka), a dwa lata później także św. Wojciech. Już w 1000 r. świątynia podniesiona została do godności katedry pierwszego polskiego arcybiskupstwa. Jego zwierzchnikiem został brat św. Wojciecha, Radzim Gaudenty. Pierwotna romańska katedra została zniszczona, podczas najazdu księcia Brzetysława w 1039 r.. Odbudowano ją ok. 1064 r. jako trójnawową bazylikę. Pięciokrotnie w l. 1025 – 1300, katedra była miejscem koronacji królów Polski. Od 1418 do 1992 r. arcybiskupom gnieźnieńskim przysługiwał tytuł prymasa Polski.

Katedra gnieźnieńska to trzynawowa gotycka bazylika z obejściem (ambitem) wokół prezbiterium oraz dwiema potężnymi wieżami o wys. 63 m, zwieńczonymi barokowymi hełmami. Kościół otacza wieniec 14 kaplic, a także 2 zakrystie, biblioteka i nowy kapitułarz. Na murach kaplic, wokół katedry w l. 30 XX w. umieszczono rzeźby polskich świętych, dzieło Marcina Rożka. W środkowej części prezbiterium znajduje się **relikwiarz św. Wojciecha**. Srebrna trumna ze scenami z życia św. Wojciecha i leżącą na wieku postacią biskupa, wykonana została w 1662 r. przez gdańskiego złotnika Piotra van der Rennena. Umieszczony na wysokim marmurowym cokole, pod ażurowym baldachimem relikwiarz jest największym XVII – wiecznym srebrnym odlewem. Trumnę z relikwiami unosi sześć orłów, a podtrzymują ją na ramionach, wykonane w XIX w. przez Władysława Marcinkowskiego postacie, symbolizujące cztery stany: rycerski, mieszczański, chłopski i duchowny. Całość wzorowano na rzymskiej konfesji z bazyliki św. Piotra. We wsch. części prezbiterium, **gotycka tumba** z 1480 r. – dawny grobowiec św. Wojciecha zwieńczony płytą z czerwonego marmuru. Prezbiterium od nawy głównej oddziela belka tęczowa na której znajduje się gotycki **krucyfiks** z 1430 r. Pod nim nawiązujący do form romańskich z czasów cesarza Ottona III **ołtarz**,

ofiarowany katedrze w 1997 r. przez episkopat Niemiec. Najcenniejszym zabytkiem katedry są umieszczone w kruchcie przy wieży pld. słynne **Drzwi Gnieźnieńskie**, jedno z najważniejszych romańskich dzieł sztuki w Europie. Wykonano je ze stopu miedzi i cyny z niewielkim dodatkiem ołowiu, najprawdopodobniej na miejscu, w latach 1170 – 1180. Każde z dwóch skrzydeł ma ponad 3,2 m wys., 83-84 cm szer. i 1,5 – 2,5 cm grubości. W osiemnastu kwaterach przedstawiono sceny z życia św. Wojciecha. Każde skrzydło obramowane jest tzw. bordiurą z ornamentem roślinnym, figurami ludzi i zwierząt oraz scenami z życia codziennego. Obramowaniem drzwi jest ładny gotycki portal z 2. poł. XIV w. ze sztucznego kamienia. Centralną jego część zajmuje tympanon ze sceną Sądu Ostatecznego.

W ścianie zach. katedry, pod chórem organowym dwie niezwykle cenne późnogotyckie **plyty nagrobne**: abpa Zbigniewa Oleśnickiego z czerwonego marmuru, wyk. w 1495 r. przez Wita Stwosza oraz abpa Jakuba z Sienna, wyk. z brązu w k. XV w. we Flandrii. Pomiędzy nimi wejście do starego kapitułarza – **Kaplicy bł. Bogumiła**. Nieopodal, pod wieżą płn., wejście do **podziemi** katedry, w których eksponowane są fragmenty najstarszych świątyń przedromańskich i romańskich (mury i posadzka). Tam również znajduje się kopia płyty z najstarszą w Polsce inskrypcją z 1006 r. W pobliżu wejścia do podziemi, w zach. części nawy płn., położona jest jedna z najładniejszych w katedrze, barokowa **Kaplica Potockiego**.

Wzniesiona w l. 1727-30 wg proj. Pompeo Ferrariego, nakryta owalną kopułą z latarnią, kryje w swoim wnętrzu m.in. nagrobek bpa Teodora Potockiego oraz epitafium bpa Ignacego Krasickiego i abpa Ignacego Raczyńskiego. Do usytuowanej obok niej **Kaplicy Bożego Ciała**, prowadzi barokowy portal z różnobarwnych marmurów, w którym osadzono gotycką kratę z 1. poł. XV w. W trzeciej z kolei **Kaplicy Doktorów** (zw. też św. Jana Nepomucena) znajdują się: późnorenesansowy podwójny nagrobek z klęczącymi postaciami kanoników Tomasza Josickiego i Wincentego Oczki, z inicjatywy których w 1612 r. dokonano jej przebudowy. Ponadto m.in. renesansowa płyta nagrobna z brązu kanonika Jana Grotha z 2. poł. XVI w., pochodząca ze słynnego warsztatu Vischerów w Norymberdze oraz marmurowa płyta poświęcona pamięci Jana i Jędrzeja Śniadeckich z 1884 r. Na ścianie, obok wejścia do **zakrystii**, w oprawie zamurowanej gotyckiej arkady, wzniesiony w 1984 r. ciekawy **pomnik** prymasa kard. Stefana Wyszyńskiego, obok którego kilka interesujących nagrobków i epitafiów. W ołtarzu **Kaplicy Pana Jezusa** (zw. także św. Krzyża), zachowany szczątkowo

gotycki krucifiks, w obramieniu srebrnego krzewu winnego z XVII w., przed którym podczas wojny ze Szwedami w 1656 r. miał słuchać mszy św. hetman Stefan Czarniecki. Wewnątrz kaplicy m.in. wczesnobarokowe epitafium kanonika Świętosława Strzałkowskiego z brązu i późnobarokowe abpa Adama Komorowskiego z białego i czarnego marmuru. Do usytuowanej na osi katedry **Kaplicy Gembickiego p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP**, prowadzi ładny marmurowy portal z 1640 r. Jedną z najciekawszych w gnieźnieńskiej katedrze jest **Kaplica Kołudzkich**. do której prowadzi wczesnobarokowy portal z wielobarwnych marmurów, wykonany ok. 1652 r., z wysokiej klasy renesansową kratą. Na sklepieniu malowidło z ok. 1763 r. przedstawiające personifikację czterech stron świata, składających hołd Stwórcy. Równie interesująca jest sąsiadująca z nią **Kaplica Olszowskiego p.w. św. Andrzeja**. To jedyna kaplica, w której w gotyckiej arkadzie wejściowej, zachowano nienaruszoną dekorację z 2. poł. XIV w. Wewnątrz m.in. barokowy nagrobek abpa Andrzeja Olszowskiego wykonany z czarnego marmuru i alabastru oraz późnorenesansowy nagrobek sufragana gnieźnieńskiego Stanisława Fałęckiego z piaskowca. Cennym zabytkiem jest także umieszczona w portalu wejściowym żelazna krata gotycka z przeł. XIV i XV w., z motywami serc. Gotycka polichromia z XV w. zachowała się też w ostrołukowej arkadzie nad barokowym portalem, prowadzącym do **Kaplica Matki Boskiej Częstochowskiej**. Wewnątrz, okazały nagrobek abpa Edmunda Dalbora – pierwszego prymasa odrodzonej po rozbiorach Polski oraz alabastrowa płyta przykrywająca urnę z sercem abpa Mieczysława Ledóchowskiego. Kolejna **Kaplica Św. Stanisława**, z koń. XVI w. w miejscu pierwotnego skarbcza. Ozdobą **Kaplicy Baranowskiego** jest największy w katedrze nagrobek wczesnobarokowy z różnokolorowych marmurów i z alabastru. W gotyckiej arkadzie fragmenty polichromii z XIV w. Nad skromnym stiukowym portalem **Kaplicy Św. Mikołaja** fragmenty gotyckiej dekoracji rzeźbiarskiej z XIV w. ze sztucznego kamienia, o motywach myśliwskich. Wewnątrz m.in. dwa cenne nagrobki: abpa Andrzeja Krzyckiego z ok. 1800 r. z czerwonego marmuru i piaskowca (dzieło Bartłomieja Berecciego) oraz wykonany z tych samych materiałów przez Hieronima Canavesiego, renesansowy abpa Mikołaja Dzierzgowskiego. W miejscu, w którym od XIV w. znajdowało się główne wejście do katedry, tzw. „Porta Regia” (Drzwi Królewskie) w koń. XVIII w. urządzono **Kaplicę Św. Józefa**. Ob. ponownie jest to jedno z wejść do katedry. Tuż za nim **Kaplica**

Łubieńskich powstała w poł. XVII w. z połączenia dwóch wcześniejszych. Pod oknem tej kaplicy tablica wmurowano w ścianę urnę z sercem kard. Augusta Hlonda.

Położony na płn. od katedry, niewielki barokowy **kościół św. Jerzego**, swój dzisiejszy wygląd zawdzięcza XVIII – wiecznej przebudowie, podczas której wykorzystano wtórnie, widoczne w jego płn. i płd. ścianie, romańskie ciosy kamienne. Pierwotny kościół został wzniesiony przez Mieszka I na pozostałościach kamiennego kopca z IX w., uznawanego za miejsce kultu pogańskiego lub grobowiec założyciela grodu. Nad wejściem płaskorzeźba z 1936 r. przedstawiająca św. Jerzego w walce ze smokiem – dzieło Marcina Rożka. Za kościołem grupa **kanonii** z XVIII i XIX w., wśród których największa tzw. **kanonia Potockiego**. Mieści się w niej **Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej**, uznawane za jedno z najbogatszych w eksponaty tego typu placówek w naszym kraju. W jego zbiorach znajdują się m.in. złoty kielich św. Wojciecha, którego agatowa czasza z X w. była najprawdopodobniej darem cesarza Ottona III, czy reprezentujący wysoki kunszt artystyczny kielich królewski z ok. 1190 r. W muzeum zgromadzono także ponad 550 rzeźb z okresu od XIV do XIX w., bogate zbiory szat i naczyń liturgicznych, a także portretów trumiennych.

Pomiędzy katedrą, a kościołem św. Jerzego wyeksponowano **fundamenty** nieistniejącej obecnie kaplicy św. Stanisława z 1518 - 1523 r. Na placu przylegającym od płd. do katedry wznosi się pomnik Bolesława Chrobrego, zbud. w 1925 r. wg proj. Marcina Rożka, a po zniszczeniu przez hitlerowców w 1940 r., zrekonstruowany w 1985 r. Po przeciwległej stronie placu **pałac arcybiskupi** z pierwszej poł. XIX w. Na wsch. od katedry rozciąga się zbudowany w latach 1996 – 97 **plac św. Wojciecha**, na którym 3 czerwca 1997 r. mszę św. odprawił papież Jan Paweł II. Biegająca w kierunku zach. ul. Tumaska łączy Wzgórze Lecha z położonym na Wzgórzu Panieńskim **rynkiem**. W jego nawierzchnię wkomponowano kilkadziesiąt mosiężnych płyt z herbami miast i gmin, które wsparły, poprzedzające milenium śmierci św. Wojciecha i Zjazdu Gnieźnieńskiego, prace renowacyjne. Tworzą one tzw. **krąg darczyńców**. Po płn. str. rynku wznosi się barokowy **kościół Wniebowzięcia NMP i św. Antoniego i klasztor franciszkanów**. Wzniesiony w XIII w. dla franciszkanów oraz klarysek. W tym drugim ostatnie lata życia spędziła bł. Jolenta, żona Bolesława Pobożnego. Obecny kształt budowla zawdzięcza gruntownej przebudowie po pożarze w 1613 r. Kościół stanowi

połączenie dwóch wcześniejszych budowli. Nawa główna to dawny kościół franciszkanów, a nawa boczna dawny kościół klarysek.

Na płd. skraju Starego Miasta (ok. 100 m od rynku) wznosi się gotycki **kościół farny św. Trójcy** z ok. 1420 – 1430 r. z barokową, nieotynkowaną fasadą. Jednonawowy z zamkniętym wielobocznie prezbiterium oraz dobudowaną od strony płd. wieżą zwieńczoną barokowym hełmem. Na wieży zegar z kurantami, wybijającymi melodię Bogurodzicy oraz wysuwająca się w tym samym czasie z okna figura św. Wojciecha. Do nawy przylega dobudowana na pocz. XVII w. od płd. Kaplica Bractwa Literackiego. W otaczającym dziedziniec przykościelny murze fragmenty dawnych **murów miejskich**. Na płn. od rynku i kościoła franciszkanów, położona jest **Dolina Pojednania**, naturalne zagłębienie, zamienione w 2000 r. na park, w którym premierzy Czech, Węgier, Słowacji i Polski oraz kanclerz Niemiec w 1000-lecie Zjazdu Gnieźnieńskiego posadzili pamiątkowe dęby. Od strony rynku prowadzą do niej tzw. schody franciszkańskie. Po drugiej stronie doliny, na terenie dawnego przedmieścia Grzybowo wznosi się gotycki **kościół św. Jana Chrzciciela** z drugiej poł. XIV w. W przeszłości mieścił się przy nim klasztor i szpital zakonu Kanoników Regularnych Grobu Chrystusa tzw. bożogrobców. Najstarszą jego częścią jest dwubocznie zamknięte prezbiterium z XIII w. Dobudowana w XV w. wieża zwieńczona została w 1666 r. barokowym hełmem. Ozdobą jednonawowej budowli, przykrytej sklepieniem krzyżowo – żebrowym, jest zachowana gotycka polichromia prezbiterium, wykonana techniką al secco na cienkiej pobiale wapiennej w drugiej poł. XIV w. Na płd. – wsch. od rynku, przy ul. Chrobrego położony jest natomiast **kościół garnizonowy NMP Królowej Polski**, wzniesiony w l. 1838 – 44, jako zbór ewangelicki. Przed kościołem **pomnik św. Wojciecha** z 1997 r. poświęcony przez papieża Jana Pawła II. Nieco dalej na wsch. od rynku gotycki **kościół św. Michała** z XV w. Trójnawowy, halowy, z wieżą dobudowaną dopiero w 1900 r. Wewnątrz m.in. kamienna gotycka chrzcielnica z piaskowca i krucyfiks z XVI w. W zach. części Gniezna, na skraju położonego na brzegu jez. Jelonek Parku Piastowskiego wznosi się **kompleks pomnika Mieszka I i Bolesława Chrobrego z Muzeum Początków Państwa Polskiego**, stanowiący Pomnik Tysiąclecia Państwa i oddany do użytku w 1978 r. Muzeum prezentuje eksponaty związane z najdawniejszymi dziejami Gniezna i Wielkopolski. Poza częścią muzealną w skład kompleksu wchodzi także skrzydło Liceum Ogólnokształcącego im. Bolesława Chrobrego oraz aula, w której w 2000 r. miały

miejsce m.in.: wyjazdowe posiedzenie sejmu RP i V Kongres Krajoznawstwa Polskiego. Wewnętrzny dziedziniec, otwarty w kierunku jeziora i miasta, zdołi spiżowy **pomnik** Mieszka I i Bolesława Chrobrego. Od strony pld. do kompleksu przylegają nowoczesne budynki **Kolegium Europejskiego** – Collegium Europaeum Gnesnense. Kamień węgielny pod budowę budynku dydaktycznego wmurowano podczas obchodów Tysiąclecia Zjazdu Gnieźnińskiego w 2000 r., a oddano do użytku trzy lata później.